

“ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИ ВА “ЎТКАН КУНЛАР” РОМАНИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАДҚИҚИ

СОАТОВА НОДИРА

Филология фанлари номзоди, доцент, Жиззах ДПИ

Аннотация. Ушбу мақола Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони эпик анъаналарини “Ўткан кунлар” романидаги талқини масаласига бағишланади.

Таянч сўз ва иборалар: анъана, адабий анъана, эпик анъана, адабий таъсир, романтизм, реалистик услуб, фантастик тасвир, ижодий услуб.

Аннотация. Данная статья посвящается к вопросам интерпретации эпических традиций поэмы “Фарход ва Ширин” Алишера Навои в романе “Ўткан кунлар” (“Минувшие дни”).

Опорные слова и выражения: традиция, литературная традиция, эпическая литература, литературное влияние, романтизм, реалистический метод, фантастическое изображение, творческий метод

Abstract: This article is devoted to questions of interpretation about epic traditions of Alisher Navoiy poem “Farhod and Shirin” in the novel “O’tkan kunlar” (“Passed days”).

Keywords and expressions: Tradition, literary tradition, epic tradition, literary influence, romantism, realistic method, fantastical image, art method.

Адабиёт ва санъатнинг нодир намуналари жамият тараққиётининг муайян босқичида мумтоз ёзувчиларнинг асарлари туфайли юзага келиб, шу жамият ҳаётининг ранг-баранг қирраларини ўзида акс эттиради. Лекин жамият таназзулга учраши ва янги тарихий давр бошланиши билан чинакам санъат асари ўз қимматини йўқотмайди, аксинча, у яшашда давом этиб, кейинги авлодлар учун ҳам маънавий бойлик сифатида эстетик таъсир ва тарбия воситаси сифатида хизмат қилаверади.

Адабиёт ва санъат эса ҳаётини воқеликни баён этиш жараёнида тасвир усуллари, шакллари ва воситаларини бойитиб, мукаммаллаштириб боради. Шунга қўра, адабий анъана дейилганда, дунёни бадиий идрок этиш соҳасида асрлардан-асрларга, аждодлардан-авлодларга эҳтиёж туфайли ўтиб келган илғор адабий тажрибалар назарда тутилади. Амалда анъана турли-туман жавоҳиротга эга ғоят катта бир хазина. Бу хазинадан ҳар ким ўзига керагини: биров сюжет қуришдаги маҳоратини, биров ёрқин характерлар яратишни, бошқа биров қаҳрамонлар руҳиятини тасвирлаш ва ҳоказоларни олади, ўрганади. Шу йўсинда анъанадан фойдаланиш, маълум маънода, бадиий тадқиқотга айланади. Обьектив борлиқни,

ундаги бир-бири билан алоқада бўлган воқеа-ҳодисаларни жасорат билан реалистик тасвирлаган, замонавийликни яхши ҳис этган ҳар бир санъаткор, шубҳасиз, ўзининг салафлари анъанасини муносиб давом эттирувчи бўлади. Қўпинча ёзувчилар бадиий маҳоратни устоз сўз санъаткорларига эргашиш, уларнинг бой тажрибасини ўрганиш орқали эгаллайдилар.

Устозларга нисбатан чуқур ҳурмат ва айни замонда одоб билан баён қилинган танқидий қарашлар Алишер Навоий “Хамса”сида юқоридаги фикрлардан ҳам равшанроқ акс этган. “Хамса” таркибига қирган бирорта дoston йўқки, унда Алишер Навоий, Низомий Ганжавий ёки Хусрав Дехлавий, Ашраф ёки Абдурахмон Жомийнинг муборақ номларини тилга олмаган, уларнинг сеҳркор қаламларига таҳсинлар ўқиб, айни пайтда, баъзи нуксонларини кўрсатмаган бўлсин.

Алишер Навоий кишилик тафаккури воситасида Юнонистон ва Ҳиндистонда, Хитой ва Арабистонда, Эрон ва бошқа ўлкаларда яратилган фан, адабиёт жавоҳирларига зўр эҳтиром билан муносабатда бўлган. Устозлари Фирдавсий, Ганжавий, Дехлавий, Жомий, Лутфий сингари нурли сиймоларнинг асарларини ипидан-игнасиғача ўрганган ва улардан ижодий сабоқ олган. Улуғ шоир “Муҳокамат

ул-луғатайн” асарида ўзидан олдин ўтган санъаткорларнинг асарларини кўп ўқиганлиги ҳақида ҳикоя қилиб, “...ўқурга девониндин бу фақир мутолаасига кўп машғул бўлмоған девон оз эркан”, – деган ва улардан илҳомлангани хусусида ёзган: “Барчасига кўп қатла ўқупмен, балки кўпини ёд тутупмен ва қасо-йид ва ғазалиётларининг ғариб ва латофатин билибмен, балки ғариброк ва латифларига татаббуъ доҳи қилибмен”¹.

Ўзбек ёзма адабиётини кузатиш орқали шу нарсa маълум бўлдики, мумтоз адабиётимизда романнинг пайдо бўлиши, биринчидан, шеър-ий эпик дostonларнинг юзага келиши, иккинчидан, насрнинг шаклланиши, ниҳоят, учинчидан, реализмнинг туғилиши ва тарихий ривож-и билан боғлиқ. Баъзи бир миллий адабиётларда реализмнинг пайдо бўлишини кўпинча сатира жанрининг вужудга келиши билан боғлайдилар. Шу маънода XIX асрнинг иккинчи ярми ўзбек маърифатпарварлик адабиётида сезиларли из қолдирган Муқимий, Фурқат, Махмур, Завқий, Аваз Ўтар каби санъаткорлар томонидан яратилган ажойиб сатирик асарлар ўзбек адабиётидаги реализмнинг қарор топишида муҳим роль ўйнаганини унутмаслик лозим бўлади. Бу кейинчалик яратиладиган ўзбек романлари учун ҳам замин ҳозирланиши эди. Ёзма адабиётимизда эпик дostonларнинг мумтоз намунаси Алишер Навоий “Хамса”сига кирган дostonлардир. Реализмнинг шаклланиши эса ўзбек насрининг ажойиб намунаси “Бобурнома” билан, шунингдек, Муқимий, Фурқат, Завқий ва шубҳасиз, Фитрат, Чўлпон, Қодирий, Ҳамза ижодлари билан боғлиқ. Буларнинг ҳаммаси бир-бирига уйғунлашган ҳолда ўзбек мумтоз адабиётида роман учун замин яратган, деган асосни беради.

Маълумки, ўзбек ёзма адабиёти қарийб минг йиллик тарихга эга. Алишер Навоий ижоди ана шу катта тарихий давр ичида ўзбек адабиёти босиб ўтган йўлнинг якуни, адабий тараққиётнинг чўққиси сифатида майдонга келди. Навоий томонидан яратилган ўнлаб асарлар, хусусан, унинг эпик дostonлари ўзигача

бўлган илғор интилишлар ва адабий анъаналарнинг такомили, тараққийси ҳамда синтези сифатида диққатни жалб этади. Хусусан, ўтмишда, ўзбек романи бўлмаган бир шароитда унинг “Хамса”сига кирган эпик асарлари роман вазифасини бажарган десак, хато бўлмаса керак. Чунки Алишер Навоийнинг ижодий услуби романтик йўналишга эга. Агар ўзбек адабиётида реалистик услубнинг пайдо бўлишига қадар унинг ўрнини романтизм бажарганлиги ҳисобга олинса, у вақтда роман-назм ўрнини Навоий яратган роман-поэзия адо этиб келганлигини тушуниш қийин бўлмайди².

“Фарҳод ва Ширин” дostonини таҳлил қилар экан, Маллаев Н. ҳам Фарҳоднинг “мукамал эпик образ даражаси”га кўтарилганлигини таъкидлаб, “Бунинг натижасида асар шеър-ий романга ўхшаб кетади”³, – деб бежиз ёзмаган.

Ҳар бир бадиий асарнинг оғзаки ва ёзма адабиёт анъаналаридан озиқланиши табиийдир. Шу маънода, Алишер Навоий билан Абдулла Қодирий ўртасидаги адабий алоқалар ҳақида сўз борганда, ижодий таъсир қайси йўл билан содир бўлгани, қандай характерга эгаллиги, буюк шоир ижодидан илҳомланиш ва баҳраманд бўлиш орқали Абдулла Қодирий бадиий маҳоратининг тараққиёт босқичлари кўз олдимизда гавдаланади.

Одатда, икки ёзувчи ижоди киёсланганда, таҳлил қилинаётган асарлар сюжетининг ўхшаш жиҳатлари, адабий қаҳрамонларнинг яратилиш услуби, муаллифларнинг фикрлаш тарзи каби қатор масалалар тилга олинади. Абдулла Қодирий адабиётимиз тарихида тўпланган тажрибалар ва бой анъаналарга ҳурмат билан ёндашган. Айни пайтда ижодий изланишлари билан уни сифат жиҳатидан янги поғонага кўтариб, ибрат намунасини кўрсатди. Абдулла Қодирий истеъдодли, туғма санъаткор сифатида устозларидан олган билими билангина чегараланиб қолмай, анча илгарилаб кетди.

Муайян бир асарни адабий таъсир нуқтаи назаридан ўрганар эканмиз, уни фақат у

¹ Навоий А. Танланган асарлар. Муҳокамат ул-луғатайн. – Т.: Ўздавнашр, 1948. 194–195-б.

² Бу ҳақда қаранг: Мирвалиев С. Ўзбек романи. 50–51-б.

³ Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1976. 443-б.

мансуб жанр намуналари билангина муқояса қилиш бирёқламалик бўлар эди. Зеро, адабий таъсир кенг кўламли ва кўп қиррали тушунча бўлиб, бир жанрдаги асарга турли жанрдаги асарлар таъсир кўрсатиши мумкин ва бу табиий. Шу жиҳатдан “Ўткан кунлар”-да нафақат насрий асарлар ёхуд эпик тасвир устуворлик қилган дostonлар, айти пайтда, халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётнинг турли жанрдаги асарлари таъсирини ҳам кузатамиз. Шундай экан, Қодирий Навоий дostonларидан эпик тасвир санъатини ўрганибгина қолмай, улардаги лирик тароватдан ҳам баҳраманд бўлгани шубҳасиз.

Абдулла Қодирийнинг Отабек ва Кумушни янги замоннинг Фарҳод ва Ширинларига нисбат беришининг ўзиёқ Алишер Навоий қаламига мансуб мазкур дostonнинг халқ орасида қанчалик машҳурлиги, жумладан, адиб учун ҳам ардоқли асарлардан бири эканлиги ва, табиийки, “Ўткан кунлар”га бевосита ва билвосита таъсир кўрсатганлигини билдиради. Бугина эмас. “Фарҳод ва Ширин” ва “Ўткан кунлар” Алишер Навоий ва Абдулла Қодирий ижодида алоҳида ўрин тутиши, муаллифларнинг Фарҳод ва Отабек, Ширин ва Кумуш образлари орқали ўз идеалларидаги йигит ва қиз тимсолларини яратганликларини эътиборга олсак, мазкур асарлар Навоий ва Қодирийнинг эстетик қарашлари, оламга ва одамга муносабати, тафаккур қўлами, бадиий мезонлари ва бошқа кўплаб улар ҳаёти, ижоди, шахси, дунёқараши билан боғлиқ масалаларга ойдинлик киритиши мумкинлиги аён бўлади.

Фарҳод ва Отабек, Ширин ва Кумуш образларида ўзаро муштарак жиҳатлар кўп. Ҳар иккала муаллиф ҳам ўз қаҳрамонларини алоҳида бир меҳр-муҳаббат билан тасвирлаган. Улар ўзларида ва ўзлари ҳурмат қилган кишиларда мавжуд бўлган, айти пайтда, ўзлари орзу қилган барча ижобий фазилатларни бу қаҳрамонлар сиймосида мужассамлантирганлар. Зеро, адабий қаҳрамон ҳаётий шахсга тўла-тўқис мувофиқ келмайти, у бир қадар идеаллаштирилган бўлади.

Маълум бўладики, Фарҳод ва Ширин ҳамда Отабек ва Кумуш – Навоий ва Қодирий томонидан муайян даражада идеаллаш-

тирилган қаҳрамонлар. Лекин муаллифлар ўз асарларини бир-биридан фарқланувчи икки метод: Навоий – романтик, Қодирий – реалистик методдан фойдаланиб яратганлар. Агар Навоий “Фарҳод ва Ширин”ни ёзишда оғзаки ва ёзма адабиётдаги романтик қаҳрамонлик дostonларидан озикланган бўлса, Абдулла Қодирий халқ оғзаки ижоди ва мумтоз сўз санъатимиз анъаналарига суянибгина қолмай, замонавий Шарқ ва Ғарб романчилигида эришилган бадиий ютуқлардан ҳам баҳраманд бўлган. Шу жиҳатдан бу икки асар қаҳрамонлари ўртасида муштарак томонлар бўлиши билан бирга, тафовутли ўринлар ҳам мавжудлиги табиий. Чунончи, Фарҳод бирмунча романтик-кўтаринки услубда, муболағадор, фантастик тасвир унсурлари билан омихта ҳолда тасвирланган бўлса, Отабек образи реализм талабларига мос равишда яратилган.

Алишер Навоий талқинидаги Фарҳод ва Ширин фақат севги ва вафонинг илоҳий маъбудаларигина эмас. Улар, биринчи навбатда, маънавий камолот ва руҳий гўзалликнинг тирик ва ноёб тимсоллари ҳамдир.

“Навоий маънавий гўзалликни жисмоний гўзалликдан айри ҳолда ажрамагани сингари, илм билан ҳунар ҳам ўзаро омихта бўлиши тарафдоридир. Яъни, маънавий етук киши жисмоний жиҳатдан ҳам гўзал бўлса, бу – комил гўзаллик ҳисобланади. Хуллас, илмли одамнинг ҳунари ҳам бўлса, ўз навбатида, ҳунардан ҳам илму маърифатдан бохабар бўлса, ҳақиқий баркамоллик – шу.

Фарҳодда айти жиҳатларнинг бари мужассам: у барча илмларни эгаллаш баробарида ҳамма ҳунарлардан ҳам хабардор, маънавий жиҳатдан етук бўлибгина қолмай, жисмоний томондан ҳам кучли ва гўзал, мард ва шижоатли”¹. Айти хусусиятларни Отабекда кўрамит. Отабек гарчи Фарҳод каби замонасининг барча илмларини эгалламаган бўлса-да, лекин ўзига етарли даражада билимли. Савдо иши билан нафақат ўз мамлакати вилоятлари, балки рус шаҳарлар-

¹ Очилов Э. Фарҳод – комил инсон // Тафаккур. № 3, 2000. 39-б.

га ҳам борган, халқ турмуши, давлатни бошқариш ишларини кузатиб, кўзи очилган, дунё кўрган, муайян тажриба тўплаган, дунёқараши хийла кенг, фикр-мулоҳазаси чуқур; ўзи босиқ, хушмуомала; мард ва танти, жасур ва қўрқмас, андишали, ор-номусли, қисқаси, ўз замонасининг етук фарзандларидан ҳисобланади.

“Фарҳод ва Ширин”да романтик саргузашт тасвири етакчилик қилади: Ширинни излаб йўлга чиққан Фарҳод кўпдан-кўп саргузаштларга дуч келади – Юнон юртига бориб, Сухайло билан учрашади, аждаҳо, Аҳриман, темир пайкарни енгиб, Жамшид жомини қўлга киритади, Сукрот ҳаким билан сўзлашиб, Искандари Румий тилсимини очади. Бу – воқеаларнинг биринчи босқичи. Иккинчи босқичи – кўзгуда Шириннинг аксини кўрган Фарҳоднинг унга етиш йўлида бошидан кечирган воқеаларни ўз ичига олади.

Отабек гарчи ўз салафи каби Марғилонга ёр излаб эмас, балки савдо иши билан келган бўлса-да, “бу ўртада ўхшаши” бўлмаган “кўхлик” бир қизнинг савдосига гирифтор бўлади. Унинг бахтли-бахтсиз саргузаштлари шундан сўнг бошланади. Асарда муҳаббат масаласининг вақтинча иккинчи ўринга туширилиши ёзувчининг халқ дostonларига эргашмай, ижодий йўлдан борганлигини кўрсатади. Демак, ёзувчи аънанани эгаллашда тақлидчилик йўлидан эмас, балки ижодий йўлдан борган.

Фарҳод ўз муҳаббати йўлидаги тўсиқлар бўлмиш аждаҳо, Аҳриман, темир пайкар ва Хисравлар билан афсонавий жангу жадаллар олиб борган бўлса, Отабекнинг ўз душманлари Ҳомид, Мутал полвон ва Содиқларни ўзаро тенг бўлмаган курашда енгиб чиқиши ҳам бир дoston, катта қаҳрамонлик. Фарҳод ўзини макру хийла билан банди қилган рақиби Хисравдан сира чўчимай, унинг саволларига босиқлик билан ва асосли жавоб қайтаради, илмоқли гаплар, киноялар билан уни ҳатто мот қилади.

“Хисравнинг хитоблари қанча каттиқ бўлса, Фарҳод унга шунча осонлик билан жавоб берар эди. Хисрав унда шу қадар жасоратни кўрди. Унинг сўзлари ҳам худди дур сочгандай эди. Бундан Хисрав беҳуд

бўлиб, ичига ўт тушгандай, унинг ичидаги ўтхонадан эса бунинг алангаси чиқаётгандай бўлди. “Мендек подшога бошидан-оёғигача занжирдаги шундай бир тубан ва разил одам, ҳаётининг кўчатида шохлар синиб турган бир пайтда ўжарлик билан жавоб бeryпти. Бундай фидойини ўлим жазосига тортиш керак, токи ҳар қандай тоғ ва водий гадойи иккинчи марта султонлар олдида ҳавф ва даҳшатни писанд этмай, сўзга ботирлик кўрсатмасин!” деб, ўйлади у.

...Уни дор қурилган, ўтин ва ўт тайёрланган ерга олиб келдилар. “Шундай бир бегуноҳ ўлиб кетаверадими?!” – деб бутун халқ ўртасида гулгула кўтарилди.

...Хисрав бошлик унинг барча хос кишилари, хосларнинг ўзигина эмас, ҳамма Фарҳоднинг билимдонлигидан, мардлик билан бепарволигидан ҳайратда эдилар. Халойиқ унинг ҳеч кими йўқлигига, унинг бундай жазога лойиқ эмаслигига йиғлашар эди”¹.

Хисрав, бир томондан, халқ орасида ғавғотўполон чиқишидан кўркиб, иккинчи томондан, Фарҳоднинг юзида валийлик нуруни кўриб, уни ўлдиришдан ҳайиқиб, ўз ҳукмини бекор қилади – уни Салосил банди этади.

Ҳомиднинг тухмати билан Отабек ва Мирзакарим кутидорни Худоёрхонга қарши исён чиқаришда айблаб қўлга оладилар ҳамда сўроқ учун Марғилон қушбегиси ҳузурига келтирадилар. “Отабекда тушинмасликдан бошқа ўзгариш сезилмаса ҳам кутидор жуда кўрққан, ранги ўчкан эди” (71). Отабек билан Мусулмонкулнинг ўртасидаги диалогдан, Отабекнинг довюрakлиги, жасорати ва қаҳрамонлиги кўриниб туради, муаллиф томонидан у таъриф-тавсиф этилмайди, балки асар қаҳрамонларининг ҳайрат-ҳаяжони орқали ифодаланади. Чунончи, дўстининг уч душманга қарши бир ўзи кураш олиб бorganини эшитганда уста Алим тонг қолиб: “Субҳонolлоҳ! Қандай юрагингиз бор экан, Отабек!” (253) – деб хитоб қилади. Унинг бу ишини “ақллар ишонмаслик

¹ Навоий А. Фарҳод ва Ширин. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. 516, 519–520-б. (Бундан кейин мазкур нашрга мурожаат қилинганда саҳифасини қавс ичида кўрсатиш билан кифояланамиз.)

қахрамонлик” (253) сифатида баҳолайди. Уста Олимдан “арслон юраклик Отабек”-нинг (260) қахрамонлигини билган кутидор, “бир томондан, даҳшатка тушса, иккинчи жихатдан, Отабекнинг дав юрагига ҳайрон қолар эди” (261). Эру хотин алламаҳалгача Отабекнинг “фавқуллодда юраки”ни мактаб, унинг ҳақиға дуо қилиб ўтирадилар.

Меҳинбону билан Ширинни, уларнинг аркони давлатини гадо кийимидаги Фарҳоднинг фаришталарникидек хулқу одоби, чуқур билими ва кенг дунёқараш, хушмуомаласи, назокати ҳайратга солади. Улар Фарҳоднинг оддий одам эмаслигини англай бошлайдилар.

Меҳинбонунинг ўз шарафига уюштирилган зиёфатида эса Фарҳод май таъсирида дидланиб, маликанинг илму ҳунарда баркамол қизлари билан савол-жавоб қилиб, нечоғлиқ билим ва салоҳияти борлигини намоён қилади ва барчани яна бир ҳайратга солади.

Отабек ҳам Зиё шохичиникида бўлган меҳмондорчиликда ўзининг билимдонлиги, кенг дунёқараш, чуқур ва маъноли сўзлари, гўзал хулқи, ўзини тутиши, камтар-камсукумлиги, яхши билим ва тарбия олганлиги билан даврадагиларнинг олқишига сазовар бўлади.

Фарҳод ва Отабекни бир-бирига боғлаб турувчи жихатлардан яна бири – уларнинг халқпарварлиги. Фарҳод – шахзода, Отабек ҳам хукуматда баланд мартабада турувчи бир кишининг, ўзига тўқ хонадоннинг фарзанди бўлсада, ҳар иккаласи ўзининг фуқаропарварлиги, эл хизматига камарбасталиги, юрт қайғусига эшлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Ёшлигидан халқни ўйлаши, унинг оғирини енгиллатишга уриниши, “кўнгли эл озоридан озор” топиши, “эл андуҳидан ғамнок” бўлиши, филдан ҳам кучли эканлигига қарамай, чумолига ҳам озор бермаслиги, тақдир зарбаларини ўзига олиши сингари фазилатлар Фарҳоднинг элим деб, юртим деб яшайдиган фидойи кишилар тоифасига мансуб эканлигидан далолатдир.

Қипчоқ қирғинидан қайғуришлари, Тошкент ҳокимининг маслаҳатчиси сифатида отасини ҳам бу фожиага айбдор билиб, унга таъна қилиши ҳам Отабекнинг халқ дарду ғами билан яшаган бир инсон эканлигини кўрсатади.

Фарҳод ҳам, Отабек ҳам мард, жасур ва танти кишилар. Улар ҳатто ўзларидан бир неча баробар кучли душманни енга оладиган даражадаги шижоатга эга. Уларнинг бундай баҳодирликларига дўстлари ҳам, душманлари ҳам тан берадилар. Лекин ҳар иккаласи ҳам макр-ҳийла олдида ожиз. Бу, уларнинг инсон зотиға ўта ишонувчанликларидан келиб чиқади. Натижада иккаласи ҳам усталик билан тўқилган хиёнат тўриға тушади. Маккорлар “Ширин ўлди”, деган ёлғон хабар тарқатиб, Фарҳоднинг ўлимиға сабаб бўлган бўлсалар, сохта талоқ хати уюштириб, Отабек ва Кумушни бир неча муддатға бир-биридан жудо этадилар.

Бу ҳар икки кампир, Ёсуман ва исми жисмидан ер билан осмонча фаркланувчи хиёнаткор аёл Жаннатнинг ташқи қиёфаси тасвирининг ўзиёқ кишини даҳшатға солади. Улар фақат анъанавий шум кампирларғина эмас, балки ўз ҳукми билан юзта Букрони Ҳакимни мот этиб, Фарҳодни ўлдиргувчи кучға эга; иккинчисининг ҳам макр ва ҳийласи ҳисобсиз бўлиши мумкин. Реал ҳаётдаги маккор унсурлар Навоий достонида қандай бадий вазифани бажарган бўлсалар, “Ўткан кунлар”да ҳам шундай вазифани ўтайдилар ва бу ҳол Қодирий асарида Навоий таъсири ўлароқ зуҳур беради.

Ширин ва Кумуш ўртасида ҳам ўзаро ўхшаш жихатлар кўп. Ширин ҳам, Кумуш ҳам ўз замонасининг ҳар жихатдан етук қизлари: оқила, фозила, ҳусну жамолда танҳо, хулқ адабда якто, севгисига содиқ, аҳдига вафодор, ишқда қатъиятли, жасур, ор-номусли, қисқаси, идеал аёлға хос бўлган барча эзгу фазилатлар ортиғи билан уларда мужассам. Ширин ва Кумуш – ҳамма замонларда ҳар қандай йигитнинг орзу-аъмолидаги қизлар.

Абдулла Қодирийнинг адабий муваффақияти ва ёзувчилик маҳорати шундаки, у Фарҳод ва Ширинға ўхшаш халқ орзу-умидларининг тажассуми бўлган қахрамонларни яратишни ҳавас қилибгина қолмай, улар муқобилиға қўядиган даражада юксак истеъдод билан ишланган Отабек ва Кумуш образларини ҳам ярата олди. Халқ орасида машҳур бўлиб кетганлиги, шоирлар қаламиға, хонандалар қўшиғига тушганлиги адибнинг Фарҳод

ва Ширин, Лайли ва Мажнун, Баҳром ва Гуландом, Вомиқ ва Узро, Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам, Алпомиш ва Барчин каби суюкли ва ўлмас қаҳрамонлар силсиласини Отабек ва Кумуш образлари билан бойитди.

Ўзбек оғзаки ва ёзма адабиётида ўз анъанасига эга бўлган бу хил хусусиятлар, насрга хос эпикликни ташкил этувчи усул ва воситалар Абдулла Қодирий томонидан реализм “декча”сида қайта ишланди. Ёзувчи, ўзи айтмоқчи, асарни ёзишда доимо ўқувчи оммани кўз ўнгида тутган; бу асар билан халқимиз рағбатини мумкин қадар янгиликка тортишга интилган, айна пайтда шу кунгача ўрта аср дос-

тончилиги ва ҳикоянавислиги билан озукланиб келган халқнинг завқини, савиясини назарда тутиб, мумтоз адабиёт усулларида ҳам онгли равишда фойдаланган. Қисқаси, бу роман тил, ифода тарзи жиҳатидан эски наср билан янги, реалистик наср қолаверса, бутун бошли мумтоз адабиётимиз билан янги ўзбек адабиёти орасидаги олтин кўприк вазифасини ўтади.

Хулоса қилиб айтганда, Абдулла Қодирий буюк Алишер Навоий анъаналарини насрга шунчаки кўчирмади, балки уларга ижодий ёндашган ҳолда, эпик тасвирга асосланган реалистик роман жанрининг янги ва юксак намунасини яратди.

“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ДОСТОНИДА МЕЪРОЖ КЕЧАСИНИНГ ТАСВИРИ

ДАВЛАТОВ ОЛИМ

Мустақил тадқиқотчи, ТошДШИ

Аннотация. Мазкур мақола адабиётшунослигимизда нисбатан кам ўрганилган жиҳат – Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” достонидаги меърожнома таҳлилига бағишланган бўлиб, мақолада меърож кечаси таърифи Қуръони каримдаги оятлар ва ҳадислар воситасида баён қилиб берилганлигига асосий урғу қаратилади.

Таянч сўз ва иборалар: басмала, ҳамд, муножот, наът, меърож, Исро, Ломакон, Нури Муҳаммадий, фано, оят, ҳадис.

Аннотация. Настоящая статья посвящена малоизученной проблеме в литературоведении – анализу ночи миърадж (восхождения к Аллаху) в поэме «Хайрат ал-аброр» Алишера Навои. В статье уделено особое внимание мастерству Навои в описании ночи миърадж при помощи оятов Корана и хадисов.

Опорные слова и выражения: басмала, хамд, мунаджат, наът, миърадж, Исро, Ломакон, Нур-и Мухаммади, фано, оят, хадис.

Abstract: In this article the attention is given to the certain peculiarities of chapter XI of the Alisher Navoi's 'Hayrat ul-abror' ('Confusion of the Just') in which the Prophet and his miraculous Miraj (ascendancy to heaven) is glorified. While referring to ayats (verses) of Koran and hadiths, the author writes about the essence of Miraj and various approaches to it.

Keywords and expressions: basmala, hamd, munajat, nat, Miraj, Isra, Lamakan, Nuri Muhammadi, fana, ayat, hadith.

“Навоий асарларининг изоҳли луғати”да “меърож” сўзининг биринчи маъноси “шоти”, “нарвон”, иккинчи маъноси “юқорига (кўкка) кўтарилиш”, учинчи маъноси Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Қуддусга бориши ва Қуддусдан кўкка чиқиши, деб

изоҳ берилган¹. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф “Ҳадис ва ҳаёт” туркумидаги “Нубувват ва рисолат китоби”да Меърож ва

¹ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик/ Э. Ё. Фозилов таҳрири остида. 3-том. – Т.: Фан, 1984. 432-б.